

Stadsarcheologische dienst Maaseik

20 maart 2010

Neskens Anja

Bevindingen Archeologisch Onderzoek Sint-Annakerk te Aldeneik

Historische achtergrond

De geschiedenis van de Sint-Annakerk van Aldeneik start in de 8^e eeuw. Adelhard, heer van Geistingen, was een Frankische edelman die in het laatste kwart van de 7^e eeuw door de H. Lambertus werd bekeerd.

Hij bouwde rond 719-721 een houten kerkje voor zijn twee dochters Harlindis en Relindis. Pas in 728 zal Abdij "Eycke" officieel ingewijd worden. Harlindis werd als eerste gewijd tot abdis door Willibrordus, gevolgd door Relindis die gewijd werd door Bonifasius.

De gegevens van deze eerste kerk zijn beperkt tot een vermelding in de VITA, die geschreven werd door een anonieme auteur. De Vita is daarbij reeds verdwenen, maar werd bewaard door een kopie in de ACTA SANCTORUM geschreven door de Bollandisten in 1650. Volgens deze overlevering zou het **houten kerkje** opgebouwd zijn uit tenen vlechtwerk bedekt met een laag leem. Het geheel werd overspannen met een eikenhouten zoldering en een rieten puntdak. De fundering van de kerk bestond uit een bed van maaskeien en de vloer was een samenstelling van leem met hagelwitte kwartssteentjes.

In 870 word door Abdis AVA de eerste stenen **Karolingische kerk** gebouwd. Deze kerk werd ingewijd door de Luikse bisschop Franco. Voor deze gelegenheid werden de beenderen van Harlindis en Relindis uit hun sarcofaag gehaald en werden hun relieken verheven.

Vermoedelijk gaat het hier om een pijlerbasiliek zonder kruisbeuk zoals in Steinbach. De vermeldingen in de historische bronnen beperken zich tot een muur die het koor van het schip scheidde en martricularii of gastenkamers.

In de tweede helft van de 12^e eeuw werd er een **Romaanse kerk** gebouwd. Het betreft hier een driebeukige transeptloze Maaslandse kerk. Het koor van deze kerk zou dieper liggen dan het middenschip. In deze periode wordt er in Aldeneik ook een parochiekerk gebouwd. Er is geen vermelding voor een eventuele westbouw in de Romaanse periode.

Vervolgens werd in de eerste helft van de 13^e eeuw besloten om een **gotisch** koor op te richten en een gotische westbouw. Waarom besluit men om na een halve eeuw het Romaanse koor af te breken en te vervangen door een gotisch koor. Brand? Of is er nooit een Romaans

koor geweest en heeft men na de bouw van het Romaanse middenschip besloten om de absis te bouwen volgens de nieuwe architecturale trend. Enkel Architect Jaminé vermeldt dat hij funderingen van een mogelijk Romaans koor opmerkte tijdens de restauratie in de 19e eeuw.

In **1571** verhuist het kapittel naar Maaseik. Twee kerken werden bijgevolg te veel voor een klein gehucht als Aldeneik. En men besloot om de parochiekerk en de kloostergang te verwijderen. Daarnaast besluit men ook om de zijbeuken en de westbouw van de Sint-Annakerk af te breken.

In **1855** wou architect Jaminé de Sint-Annakerk weer in haar glorie herstellen en men startte een restauratie. De zijbeuken werden opnieuw opgetrokken op de oude funderingen van de oorspronkelijke Romaanse zijbeuken. Ook de twee zijkamertjes langs de absis werden gereconstrueerd en de westbouw werd deels afgebroken en heropgebouwd. (zie plan)

1. NARTEX/WESTBOUW

- De restanten van de bijgebouwen van de pastorie moesten afgebroken worden om het zuidelijk gedeelte van de narthex te kunnen bouwen
- De fundamenteën van de kloostergangen rondom de toren hebben een breedte van 6 voet.

2. ZIJBEUKEN

- afgraving van de fundamenteën: twee laterale zijden met:
 - o lengte: 25,40 m
 - o diepte: 3,50 m
 - o breedte: 3,04 m
- twee muren 'en retour'
 - o diepte: 3,50 m
 - o breedte: 0,90 m
- twee sacristieën met elk een oppervlakte van 7,20 m²
 - o diepte: 3,50 m
 - o breedte: 0,90 m

3. MIDDENBEUK

- vernieling van het metselwerk in de arcaden van de middenbeuk. Rechter gedeelte: 14 arcaden met elk:
 - o breedte: 2m60
 - o hoogte: 3m
 - o dikte: 0,75m

4. KERK 9e eeuw: KAROLINGISCHE KERK

- gebouwd in gres-stenen en mergelblokken
- vierkante pijlers met een zijde van 0,91 m in grijze en geelachtige grès-steen, gemengd met poreuze en sponsachtige stenen van verschillende kleuren en kwaliteit, en gedeeltelijk in kunstmatige stenen, die een bleke en geelachtige kleur hebben, 0,16m tot 0,40m dik. Er zijn er zelfs aangetroffen die samengesteld zijn uit kalk, gemengd met grind.

5. VLOER

- 40 cm onder de huidige vloer: stevige fundamenteën van een oude vloer uit op elkaar gestapelde keien en bepleisterd met een laag kalk, gemengd met fijngestampte bakstenen.
- Mozaïeksteentjes/vloertegels

6. KOOR

- Tijdens de restauratie werd er onder het Gotische koor fundamenteën aangetroffen van een ouder koor (waarschijnlijk het Romaanse koor)

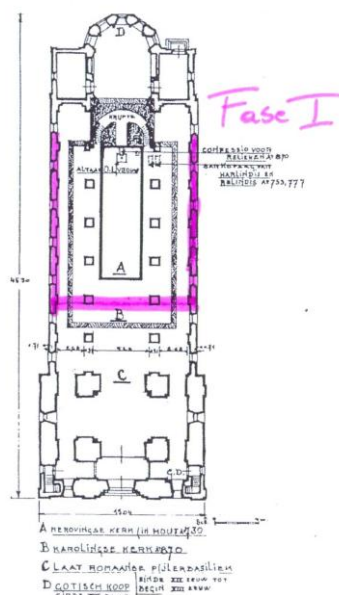
Archeologische gegevens sinds januari 2008

BOUWKUNDIGE VASTSTELLINGEN

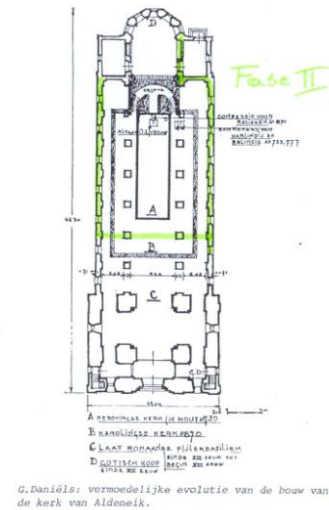
Belangrijk te melden voor dit onderdeel is dat het hier tijdelijke bevindingen betreft en deze nog kunnen uitgebreid worden, naargelang het onderzoek verder vordert.

In het totaal kunnen we aan de hand van de verbouwingen ongeveer een zestal fasen onderscheiden.

Fase 1

Fase 2

Boven de rolkeien van fase 1 werd er een rij dwarse stenen geplaatst om vervolgens ruw bekapte natuurstenen erop te plaatsen.

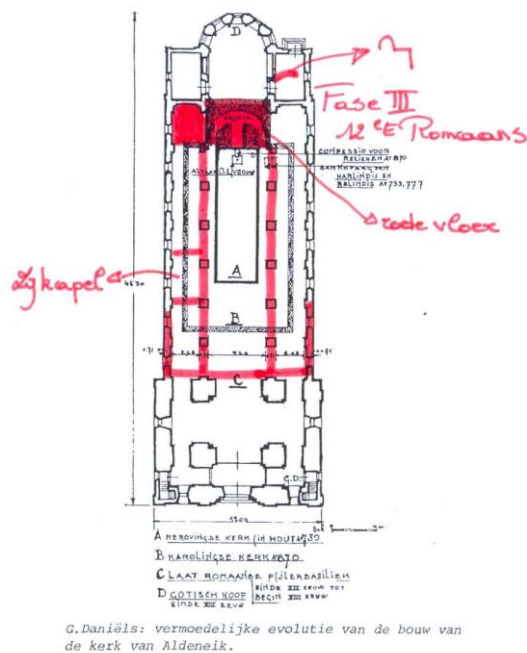

Deze muurstructuren zijn de resten van een éénbeukige kerk. Vermoedelijk komt deze fase overeen met de Karolingische fase uit de 9e eeuw, de eerste stenen kerk vervaardigd door abdis Ava in 870 n.C.

De rolkeienstructuur uit fase 1 vormde de funderingslaag voor deze muurstructuren. De voorgevel van de Karolingische kerk is nog bewaard gebleven in de noordbeuk, de middenbeuk en de zuidbeuk.

Fase 3

Fase 3 omhelst duidelijk de romaanse kerk uit de 12^e eeuw. De kettingmuur die de middenbeuk omsluit, vormde de basis voor de bovenliggende peilers. Deze kettingmuur sluit aan tegen het koor van de kerk.

In het koor werden resten aangetroffen van een rode kalkvloer die duidelijk behoort tot fase 3, doordat deze aansluit op de onderste kettingmuur. De rode kalkvloer is erg typerend voor romaanse kerkgebouwen.

Verder kan men duidelijk stellen dat het eerste romaanse kerkgebouw een driebeukige kerk was. In de Noordelijke zijbeuk werden twee dwarsmuren gevonden, die gerelateerd kunnen worden aan fase 3. Deze muren begrepsden vermoedelijk een zijkapel.

In de noordwestelijke hoek van het gebouw is de uitbreiding van het kerkgebouw uit fase 3 naar fase 4 duidelijk zichtbaar. De voorgevel van de romaanse kerk uit fase 3 is enkel nog zichtbaar in een uitbraakspoor in de noordelijke zijbeuk en deels in de middenbeuk in vlak 3.

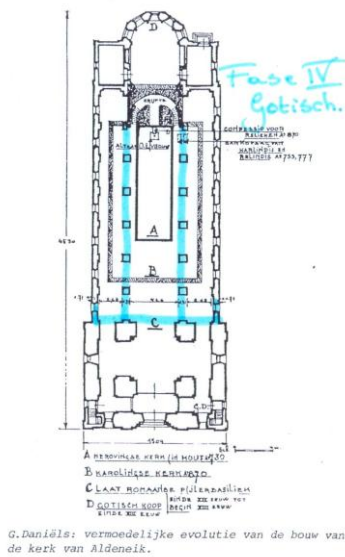
In vlak 4 werd er een unieke klokkenoven ontdekt. Gelet op de ligging kunnen we vaststellen dat deze oven behoort tot de constructie van de romaanse kerk.

Voor de bouw van de gotische westbouw was de romaanse kerk reeds in gebruik en beschikte deze over een eigen romaanse toren met een klok, afkomstig uit de gevonden oven. De romaanse kerk was in oppervlakte dus duidelijk een stuk korter dan de gotisch-romaanse kerk. Het is duidelijk zichtbaar dat men de oude toren gebruikte tot de voltooiing van de bouw van de gotische westbouw, met een nieuwe toren.

In Werkput 8 en 9 werden resten aangetroffen van zijabsiden, die behoren tot de romaanse kerk. Omdat we niet de kans hadden om onderzoek uit te voeren in de gotische absis kunnen we geen uitspraak doen over de romaanse hoofdabsis. Men kan dus vermoeden dat ook de centrale absis een ronde vorm had. Vermoedelijk is het gotische koor op de fundering van het romaanse koor gebouwd.

Fase 4

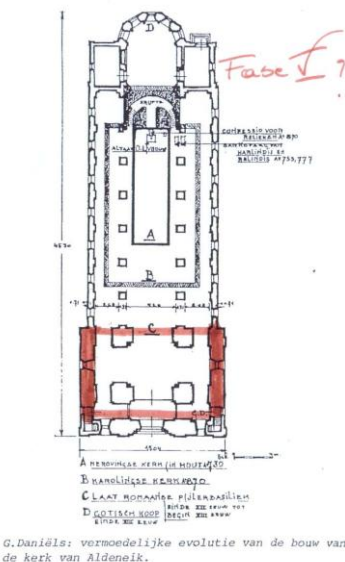

De kettingmuur in de kerk vertoont duidelijk twee fasen. De onderliggende structuur is een restant van de romaanse kerk en de bovenliggende laag is toe te schrijven aan de gotische fase. Dit wijst dus op een verbouwing van de romaanse kerk in het begin van de 13^e eeuw, kortelings na de bouw van de romaanse kerk. Dit betekent dus ook dat er nieuwe pijlers werden gebouwd in de middenbeuk. Probleem: schilderijen romaanse periode, dus een tegenstrijdigheid.

Voor de bouw van deze gotische kerk werd de oude voorgevel van de romaanse kerk afgebroken en werden de muren verlengd tot aan de westbouw. De uitbreiding van de muren van de midden- en zijbeuken werd pas uitgevoerd na de voltooiing van de westbouw. Tijdelijk is er vermoedelijk een zijingang gebruikt als hoofdingang van de kerk.

Fase 4 overlapt deels fase 5 gezien fase 5 de bouw van de westbouw inhoudt.

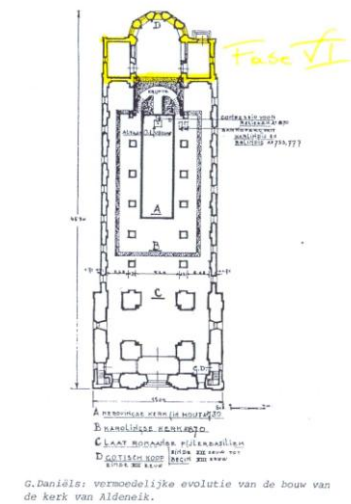
Fase 5

De bouw van de westbouw kunnen we aan fase 5 toeschrijven. Waarna de aansluiting van het gotische middenschip, voltooid in fase 4, werd aangesloten aan de westbouw, voltooid in fase 5.

De buitenmuren en de toren van de huidige westbouw werden gereconstrueerd door architect Jaminé in de 19e eeuw. Belangrijk is te melden dat de oorspronkelijke toren van deze westbouw stomper was.

Fase 6

De bouw van de gotische absis gebeurde aansluitend met de bouw van de westbouw. De gotische absis is dezelfde als deze die tot op heden nog zichtbaar is.

Fase 7

De kettingmuren zijn deels uitgebroken tussen de zuilen. Vermoedelijk om pijleraltaren op te richten tussen de zuilen. Hiervan zijn gegevens gekend uit de archieven. Op 12 juli 1495 werd er volgende vermeld: 'Bisschop Jan van Horne (1484-1504) wijdde in onze collegiale kerk van Aldeneik twee altaren in die nieuw werden opgericht, het ene in de richting van de stad Maaseik, ter ere van de H. maagd Maria, Lucia, Genoveva, Catharina, Barbara en Franciscus en de inwijding van dat altaar zal worden gevierd ieder jaar op Sint-Franciscusdag (4 oktober); het andere grotere altaar in de richting van Ophoven werd gewijd ter ere van de H. Drievuldigheid, Christoffel, Antonius, Sebastianus en Rochus, martelaren. De inwijding van dat altaar is op Drievuldigheidszondag (de zondag na Pinksteren).'

De tekst uit de archieven geeft dus een datering van de pijleraltaren in de 15^e eeuw. Aanvullend kan het archeologisch onderzoek aangeven dat deze altaren afgebroken werden in de 16^e eeuw, aan de hand van de aangetroffen keramische resten.

In 1571 vluchtte het kapittel naar Maaseik en werd de kerk te groot bevonden. Bijgevolg werd een deel van de W-bouw afgebroken, alsook de zijbeuken.

Om de kerk nog kleiner te maken besloot men in deze periode om in de middenbeuk en de zijbeuk een dwarsmuur aan te leggen.

Fase 8

In de 19e eeuw werd door architect Jaminé de westbouw heropgebouwd, alsook de zijbeuken en de sacristieën.

BEGRAVINGEN

Een belangrijke opmerking in deze beschrijvingen is dat het onderzoek nog niet vervolledigd is. Dit zijn tussentijdse bevindingen, die mogelijk door verder onderzoek nog kunnen aangepast en bijgestuurd worden.

De meest gebruikelijke vormen van begraving

Er zijn in de Sint-Annakerk verschillende begravingsvormen te onderscheiden. De oudste begravingen bevinden zich in de Noordelijke beuk van de kerk, met uitzondering van de sarcofagen. Het betreft 1 graf met een dubbele begraving, waarbij de doden enkel ingewikkeld werden in een lijkwade en begraven werden in volle grond. Er werden geen resten aangetroffen van een houten kist of nagels. De ligging van de ledematen bevestigt ook het feit dat het om een begraving gaat zonder lijk-kist.

Zoals gebruikelijk in de middeleeuwen treffen we geen graf-giften aan. Verder zijn beide skeletten met de voeten naar het oosten georiënteerd, om zo hun verlosser bij diens komst onmiddellijk te kunnen zien.

Op één lijk werd een leistein op de onderbuik aangetroffen en op het tweede lijk werden twee stukjes leistein op de schouders gevonden.

Het overgrote deel van de begravingen in de kerk kan men in de categorie kistgraven onderbrengen. De houding van de skeletten is aangepast aan de kleine houten kisten. Van de kisten zijn bij sommige graven sporadisch resten van het hout aangetroffen, maar ook nagels.

De kistbegravingen situeren zich hoofdzakelijk in de hoofdbeuk van de kerk.

Zoals bepaald volgens de Christelijke leer werden er geen bijgiften meegegeven met de doden. Toch is er 1 graf (S210) aangetroffen in de middenbeuk waar er een bronzen mantelspeld werd gevonden ter hoogte van de borst. Vermoedelijk is dit per ongeluk meegegeven aan de dode. De bewaringstoestand van deze bronzen speld is echter zeer onstabiel.

Speciale vormen van begraving

Buiten deze traditionele begravingen zijn er toch ook enkele speciale types van graven aangetroffen binnen de kerkmuren.

Vooreerst kan ik het licht werpen op een prachtige sarcofaag vervaardigd uit een witte, krijtachtige steen, die in het centrum van de middenbeuk werd gevonden. De sarcofaag heeft een trapeziumvormige aflijning en de afmetingen zijn vergelijkbaar met andere sarcofagen in de Benelux. Het deksel van de sarcofaag is niet bewaard gebleven.

Er zijn lichte sporen zichtbaar van een polka (4cm) op de bodem en de zijkanten van de sarcofaag. Het is duidelijk zichtbaar dat de steenkapper van de voet van de sarcofaag naar het hoofd gewerkt heeft en aan het hoofd heeft hij in twee richtingen gewerkt.

De sarcofaag was echter zwaar beschadigd en er lag een kind in begraven. Dit alleen al was een teken aan de wand dat de sarcofaag mogelijk verplaatst en herbruikt werd voor de begraving van een kind. Ook het deksel van de sarcofaag ontbrak. Het oorspronkelijke lichaam dat in de kist begraven is in de 7^e-8^e eeuw was echter niet meer aanwezig.

Een extra aanwijzing voor het hergebruik en de mogelijke verplaatsing van de sarcofaag is dat ze het hoofdeinde van een gemetselde tombe uit maaskeien doorsnijdt, die duidelijk jonger van oorsprong is.

De witte sarcofaag bevat aan de hoofdzijde een gat, dat gebruikt werd om het hoofdvocht van de dode uit de kist te laten lopen.

De sarcofaag werd overgebracht naar het restauratieatelier en wordt verder onderzocht.

Verder is er in de Sint-Annakerk een gemetseld graf aangetroffen, dat zoals eerder vermeld verstoord werd door de herbruikte witte sarcofaag. Dit soort graven waren voorbestemd voor de belangrijkere personen en waren meestal voorbehouden voor 1 persoon. De graven werden meestal afgedekt met een houten plank of stenen, deze ontbreken in deze context.

Deze vorm van begraving wordt meestal gedateerd in de 9^e-10^e eeuw. Het was gebruikelijk om het hoofd van de dode vast te leggen met stenen, om zo te voorkomen dat het hoofd weglolde.

In een latere fase is de bovenzijde van dit graf twee keer verstoord, op de eerste plaats door de herbruikte sarcofaag en anderzijds door een kistbegraaving. Chronologisch kan men dus stellen dat het stenen graf in de 9^e-10^e eeuw voltooid werd, vervolgens de sarcofaag herbruikt werd en het stenen graf verstoorde. En tot slot beschadigde men het stenen graf en de sarcofaag door de bijplaatsing van een kistbegraaving aan de zuidzijde van het graf.

Tot slot kunnen we nog een verwijzing maken naar het grote graf met een gemetseld tongewelf. Het graf bevond zich onder het koor en werd aan de voor- en achterzijde afgewerkt met mergelblokken. Dit graf werd minimaal 1 keer heropend. Men kan duidelijk waarnemen dat de grafcontext verstoord is. Door de vaststelling van een hardnekkige schimmel op de botten, werd er besloten om dit graf niet te openen.

In de archieven werden er drie belangrijke priesters vermeld, die in de 17^e eeuw in het koor begraven werden, nadat het kapittel in 1571 naar Maaseik verhuisde. Aan de evangeliezijde werd in 1733 pastoor Martinus Augustinus begraven, aan de epistelzijde werd in 1675 pastoor Johannes Bartholomeus Vincken begraven en in het midden van het koor werd in 1676 pastoor Leonardus van Erp begraven. Mogelijk is de laatst genoemde begraven in het graf met het tongewelf.

In de Sint-Annakerk bevonden zich reeds enkele merovingische sarcofagen, die in het verleden werden opgegraven en toegewezen worden aan de heiligen Harlindis en Relindis. Deze sarcofagen worden op dit moment onderzocht, maar er zijn al enkele bevindingen voorhanden.

De volledige sarcofaag is gemaakt uit een witachtige steen met kwarts kristallen, vermoedelijk een soort kalksteen. De kist heeft een trapeziumvormige aflijning en de afmetingen zijn vergelijkbaar met andere sarcofagen in de Benelux. De versiering bestaat uit lange horizontale lijnen over de volledige lengte en op het hoofduiteinde kan men kruisvormige versiering waarnemen (echter bestudeerd met scherend licht). De gestreepte versiering kan men ook terugvinden op andere sarcofagen te Maastricht. Het deksel van de sarcofaag is niet bewaard gebleven.

Op de bodem zijn sporen van een polka zichtbaar (4cm). De zijkanten zijn ook bewerkt met een voorwerp met lengte 4 cm, dit voorwerp moet echter nog bepaald worden. Het is duidelijk zichtbaar dat de steenkapper van aan het voeteinde naar het hoofdeinde heeft gewerkt en aan het hoofduiteinde heeft hij in twee richtingen gewerkt..

Er zijn meerdere restauratiesporen zichtbaar in cement uit de 19^e eeuw.

- rechterwand: twee verschillende restauraties (gelijktijdig?) ter hoogte van het hoofd en de schouder
- linkerwand: bovenste deel van de zijwand over de volledige lengte een restauratie

Er zijn roestsporen zichtbaar op de bodem van de kuip ter hoogte van het hoofd, de schouder en de linkerarm. (het is moeilijk om te bepalen of het om een modern spoor of een oud spoor gaat.)

De beschadigde sarcofaag blijkt een samenstelling te zijn van twee sarcofagen. Beide zijn vervaardigd uit een witachtige steen met kwarts kristallen, vermoedelijk een soort kalksteen.

Aan de hand van de resterende stukken kan men een trapeziumvormige aflijning waarnemen en de afmetingen zijn vergelijkbaar met andere sarcofagen in de Benelux. De versiering bestaat uit lange horizontale strepen over de volledige lengte.

De bewerkingsporen zijn moeilijk te identificeren omdat de bodem erg glad gemaakt is. Het soort werktuig moet nog bepaald worden, maar met een lengte van 4cm. Het is wel duidelijk dat de steenkapper van aan het hoofdeinde naar het voeteinde heeft toegewerkt.

Tussen de kleine fragmenten, zijn er resten te onderscheiden van minimaal twee elementen, o.m. kuip of deksel van de sarcofaag.

Opmerking:

Deze bevindingen zijn tussentijdse resultaten in het volledige onderzoek. Wanneer het volledige onderzoek afgerond is zal er een monografie verschijnen rond het archeologisch onderzoek van de Sint-Annakerk te Aldeneik, waarin alle onderzoeksgegevens gebundeld worden.

Voor het opstellen van bovenstaande resultaten werden meerdere werken gehanteerd, waaronder:

CLAPHAM, A.W., Romanesque Architecture in Western Europe, Oxford, 1936.

DANIELS G. en SANGERS W., Aldeneik Architectuur en historie, Maaseik.

DIERKENS A., Les origines de l'abbaye d'Aldeneik (Première moitié du VIIIe siècle), in *Le Moyen AGE* 3-4, 1979.

DIERKENS A., L'Abbaye d'Aldeneik au IXe siècle. XLIVe session congrès de Huy 18-22 aug 1976. *Annalen* deel 1 Federatie van kringen voor oudheidkunde en geschiedenis vzw, Tielt, 1978.

ESTHER J-P., Architectuurgids Romaans in België, 1992.

HENDRICKX M., JANSSEN R. en SANGERS W., Aldeneik in oude Afbeeldingen, *Maaslandse Sprokkelingen*, Nova Series VIII nr 2-3, 1985.

LEMAIRE, De Romaanse bouwkunst in de Nederlanden, 1954.

RODWELL W., The archaeology of the English church, the study of historic churches and churchyards, Londen.

RODWELL W., Historic Churches, a wastin gasset, 1977, Londen.

SCHAEPEKENS A., L'église d'Eyck, dans le Limburg, 1861, Brussel.

SPRUIT R., De dood onder ogen, Een cultuurgeschiedenis van sterven, begraven, cremeren en rouw, 1986, Houten.

TIMMERS J.J.M., Atlas van het Romaans, 1965.

TIMMERS J.J.M., De kunst van het Maasland.

VAN RECHEM H., Restauratie O.L.V.-geboorte basiliek Tongeren, 2003, Tongeren.

WOUTERS W, PEERSMAN J., Een opgraving heropgegraven Norbertijnen in Ninove (prov. Oost-Vlaanderen), in *Archeologie in Vlaanderen*, 3, 1993, 339-357.